

mienia¹, których wyniki ogłaszane są w postaci monograficznych opracowań. Nowa książka N. N. Guriny, jednej z najlepszych znawczyń neolitu północno-wschodniej Europy², powstała właśnie jako wynik jej kilkuletnich badań rozległych kopalń krzemienia w Krasnym Siole w zachodniej Białorusi i stanowi jedną z pierwszych w ZSRR prób monograficznego opracowania tego rodzaju obiektów. Autorka, zwracając uwagę na szerokie zapotrzebowanie w neolicie na dużą ilość masywnych narzędzi — siekier do wyrębu drzew, omawia w swej książce także problemy stosunków społecznych związanych z rozwojem starożytnego górnictwa, formami wymiany, podziału pracy, warunkami pracy górników i in.³

Wykopaliska w Krasnym Siole nie są jedynymi badaniami archeologicznymi miejsc wydobywania surowca krzemiennoego na terenie obecnego ZSRR. Autorka przypomina przykładowo o badaniach otwartych miejsc wydobywania krzemienia nad górną Wołgą, kopalni krzemienia w obwodzie donieckim, w zachodniej Ukrainie na Wołyniu i Podolu oraz w Azji Środkowej⁴. Dla przedstawienia pełniejszej mapy występowania tego rodzaju zabytków na terenie ZSRR, trzeba by jeszcze wymienić przypominaną przez I. K. Swiesznikowa kopalnię krzemienia w Połowli na Polesiu⁵ oraz kopalnię Burły 3 w Azji Środkowej⁶.

N. N. Gurina szczegółowo omawia historię odkrycia i badań kopalń krzemienia w okolicach Krasnego Sioła⁷. Autorka miała wcześniej możliwość obejrzenia w Państwowym Muzeum Archeologicznym (a nie Historycznym! — s. 8) w Warszawie materiałów pochodzących z przedwojennych badań Z. Szmita, nie mogła jednak jeszcze poznać opublikowanego w 1976 r. artykułu S. Krukowskiego o pierwszych odkryciach i pierwszych materiałach z Krasnego Sioła⁸.

Rozdział 2 poświęcony jest metodom badania i poznania kopalń. Autorka opi-

¹ Por. m.in. R. Schild, H. Królik, J. Mościbrodzka, *Kopalnia krzemienia czekoladowego z przełomu neolitu i epoki brązu w Polanach Koloniach*, Wrocław 1977; T. M. Mirsaatov, *Drevnie śachty Učtuta*, Taškent 1973 (omówienie w: „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 25, 1977, nr 1, s. 151-153).

² Por. N. N. Gurina, *Etnokulturnye obszchnosti lesnoj i lesostepnoj zony evropejskoj časti SSSR w epochu neolita*, „Materialy i issledovanija po archeologii SSSR”, Nr 172, 1973.

³ Por. N. N. Gurina, *Kremnevoe syr'e kak istoričeskij istočnik po materialam neolitičeskich pamjatnikov evropejskoj časti SSSR*, „Folia Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis”, T. XVI, Geologia, 27, 1975, s. 75-81.

⁴ W większości sygnalizowanych w „Kwartalniku Historii Kultury Materialnej”, por. R. 17, 1969, s. 102, R. 19, 1971, s. 143-144, 513.

⁵ *Neolityczna kopalnia krzemienia*, „Z otchłani wieków”, R. 12, 1937, s. 166; T. Sulimirski, *Polska przedhistoryczna*, cz. II, London 1957-1959, s. 243; I. Swiesznikow, *Krzemieniarstwo kultury ceramiki sznurowej na Wołyniu*, „Z otchłani wieków”, R. 33, 1967, s. 224; tenże, [w:] *Starodavne naselennja Prykarpattja i Volyni*, Kyiv 1974, s. 169.

⁶ S. A. Semenov, *Razvitie techniki v kamennom veke*, Leningrad 1968, s. 22.

⁷ K. Kowalski, *Kopalnia krzemienia nad rzeką Roś*, „Z otchłani wieków”, R. 39, 1973, s. 26-28.

⁸ S. Krukowski, *Pierwsze z Krasnego*, [w:] *Skam 71*, Wrocław 1976, s. 113-127. Niestety artykuł ten, jak i pozostałe umieszczone przez prof. Krukowskiego w cytowanej publikacji, napisane są niezrozumiałym językiem. Zamieszczony na s. 7-23 słowniczek terminów wymyślonych przez autora niczego nie wyjaśnia i niczemu nie pomaga. Przez to, niestety — poza zestawem świętych rycin — niemożliwe jest korzystanie z tej publikacji przez zainteresowanego obcokrajowca. Wprowadzenie nadzwyczaj potrzebnego, nowego obszernego słownictwa do badań

suje tu m.in. eksperymentalne prace nad drażeniem szybów prowadzone pod kierunkiem S. A. Siemionowa oraz przez G. F. Korobkową i T. M. Mirsaatowa⁹. Tu należałoby uzupełnić przedstawione przez autorkę dane (s. 32, 108-112) na temat ilości kopalń krzemienia na ziemiach polskich. W 1975 r. Z. Krzak rejestruje 17 stanowisk tego typu oraz 19 pracowni krzemieniarskich typu nakopalnianego, wskazujących na istnienie dalszych kopalń¹⁰.

W ilustrowanym świetnymi fotografiami¹¹ rozdziale 3 N. Gurina opisuje topografię i charakterystykę szybów. Warto tu może przytoczyć za autorką (s. 35) następujące zestawienie odnoszące się do pól górniczych w Krasnym Siole: w wykopie I na powierzchni ok. 1000 m² zarejestrowano 62 szyby; w wykopie II na powierzchni 4096 m² zarejestrowano 66 szybów, z których zbadano w całości 17, częściowo 16; w wykopie III na powierzchni 1800 m² zarejestrowano 39 szybów, z których zbadano 26; w wykopie III-a na powierzchni 6240 m² zarejestrowano 164 szyby, zbadano 17; w wykopie IV na powierzchni 4275 m² zarejestrowano 151 szybów, zbadano 45. W sąsiedniej miejscowości Karpowcy w wykopie I na powierzchni 2432 m² zarejestrowano 140 szybów, z których zbadano w całości 4 i częściowo 19; w wykopie II o pow. ok. 2000 m² zarejestrowano 40, zbadano 11 szybów¹². Naddo, na s. 132 znajdujemy wiadomość, że w pobliskiej wsi Nowosiółki zbadano 8 szybów. Ogólne dane o szybach badanych obok wsi Krasne Sioło i Karpowcy są zestawione w tabl. 2 (s. 38)¹³.

materiałów pochodzących ze starszej epoki kamienia, nie może być łączone z uduwionym stylem, nie mającym, mimo deklarowanej intencji autora, nic wspólnego z duchem języka polskiego. Na marginesie przypomnieć należy, że terminologia materiałów mezolitycznych została ostatnio uporządkowana przez S. K. Kozłowskiego. Warto tu przypomnieć też próbę klasyfikacji D. J. Telehin, *Pro nomenklaturnyj spysok kremjanych vyrobiv doby mezolitu-neolitu*, „Archeolohija”, Nr 18, Kyiv 1976, s. 21-45. Por. też słowniczek terminów stosowanych przez N. N. Gurinę w omawianej pracy (przypis 15 na s. 16).

⁹ Por. T. M. Mirsaatov, *Drevnie šachty Včtuta*, Taškent 1973.

¹⁰ Z. Krzak, *Starożytne kopalnie krzemienia na ziemiach polskich*, „Z otchłani wieków”, R. 41, 1975, s. 204, 205.

¹¹ Niestety, większość ilustracji fotograficznych pozbawiona jest metryki, a odnośniki do rycin w tekście zamieszczone są przeważnie nie przy opisach jednostkowych, lecz przy stwierdzeniach uogólniających.

¹² W zestawieniu (tabl. 2) badanych szybów z wykopu II w Karpowcy nie podano szybu 12, opisanego na s. 164.

¹³ F. Isaenko, [w:] *Archeologičeskaja karta Belorussii*, t. I, Mińsk 1968, s. 81, 82; t. 2, Mińsk 1976, s. 101-102, odnotowuje kopalnie krzemienia w Krasnym Siole i pracownie krzemieniarskie Rosi. W książce N. N. Guriny brak zbiorczej mapki stanowisk górniczych (i innych) okolic Krasnego Sioła. Przekroje pierwszych szybów zarejestrowanych w kopalni (ryc. 2), plany rozmieszczenia szybów kopalni w Krasnym Siole (ryc. 3) i Karpowcach (ryc. 7A) są niewystarczająco zlokalizowane na schematycznej mapce okolic Krasnego Sioła (ryc. 1). To samo tyczy trudności zgrania planów wykopów w Krasnym Siole (ryc. 4-6) ze zbiorczym planem (ryc. 3); jedynie wykopy w Karpowcach są zarejestrowane czytelnie na zbiorczym planie (ryc. 7-8), choć i tu zbadane w wykopie II szyby 8-12 na planie zbiorczym zostały określone jako niebadane.

Należy wnieść ogólną pretensję do redakcji technicznej o niezastosowanie ujednoliconej wspólnej podziałki dla wszystkich publikowanych profili i rzutów poziomych. W pewnej części zarzut ten odnosi się też do osobnych rycin i zbiorczych rysunków, mimo zapowiedzi (s. 132) i dokonanej unifikacji (por. ryc. 63).

Rozdział 4 poświęcono narzędziom górniczym z rogu; tu warto zwrócić uwagę na tabl. 3, w której zestawiono występowanie narzędzi dłutowatych, sztyletopodobnych (ryc. 24: 1-4, 6-8), w poszczególnych wykopach i szybach górniczych.

Rozdział 5 jest opracowaniem wyrobów kamiennych. Wszystkie znalezione narzędzia kamienne autorka dzieli na trzy grupy (s. 63), wydzielając narzędzia górnicze, użytkowane przy wydobywaniu krzemienia; narzędzia, wykorzystywane przy wstępnej obróbce krzemienia oraz jego dalszej obróbce w celu wykonania z niego narzędzi, w tym narzędzi górniczych; oraz wyniki gotowej oraz wybrakowanej produkcji będące celem i efektem roboty górników (ryc. 30-37: 1-5)¹⁴. Nadzwyczaj ważnym uzupełnieniem jest omówienie petrograficznych właściwości uzyskiwanego krzemienia (s. 68-69).

Rozdział 6, to próba rekonstrukcji pracy górników (lakonicznie zamknięty ryciną 46).

W rozdziale 7 wspomniana autorka przeprowadza porównanie kopalń w Krasnym Siole ze znanymi starożytnymi kopalniami krzemienia w ZSRR i na terenie innych państw wschodniej i zachodniej Europy. Szkoda, że nie uzupełniła ona produkowanej mapki (ryc. 47) L. Vértesa (1964) wymienionymi przez siebie stanowiskami. N. N. Gurina osobno omawia miejsce górniczego wydobywania krzemienia i osobno nakopalniane pracownie krzemieniarskie. Na opisywanych przez siebie przykładach autorka ta charakteryzuje warunki wydobycia krzemienia w zależności od rodzaju i jakości skały macierzystej, w której zalegają konkracje surowca. Stwierdza słusznie, że kopalnie nie były przez górników budowane, lecz powstawały w czasie ich pracy. Na podstawie inwentarza, zwłaszcza pracowni nakopalnianych oraz przeprowadzonych analogii z innymi kopalniami, czas funkcjonowania kopalni w Krasnym Siole i Karpowcach odnosi do późnego neolitu.

Szczegółowiej o chronologii i kulturowej przynależności starożytnych kopalń Białorusi jest mowa w rozdziale 8. Najczęstsze uzyskane daty radiowęglowe dla szybów Krasnego Siola i Karpowiec mieszczą się w granicach lat 1640 ± 150 — 1240 ± 60 p.n.e., dwie najstarsze — 3350 ± 300 i 3100 ± 25 (s. 127). Autorka bardzo ostrożnie łączy białoruskie kopalnie z kulturą ceramiki sznurowej i późną fazą kultury nadniemeńskiej (s. 128). Zwraca uwagę na ogromną produkcję górniczą. W samym Krasnym Siole stwierdzono przecież nie mniej, niż 3000 szybów. Wyniki produkcji górniczej Krasnego Siola, Karpowiec i Nowosiółek — wykluczając obszary z własnymi złożami krzemienia — rozchodziły się, wg Guriny, co najmniej na terenie Białorusi i nad nadbałtyckim obszarze Europy Wschodniej.

Opracowanie monograficzne kończy zestawienie dezyderatów badawczych.

Poza częścią tekstową praca zawiera dwa aneksy. Dodatek 1, to opis większości badanych szybów z Krasnego Siola i Karpowców (s. 132-164), dodatek 2 stanowią tablice występowania materiału krzemienego w badanych szybach (s. 165-174).

Całość kończy zestawienie literatury przedmiotu, obejmujące publikacje po 1975 rok. Są to 32 pozycje w języku rosyjskim (w tym 30 radzieckie) oraz 42 pozycje w innych językach (w tym sprzed 50 lat — 22 tytuły, a z ponad 1900 r. — 11 tytułów)¹⁵. Z polskiej literatury autorka wspomina artykuł J. Samsonowicza (1924), notatki Z. Szmita (1925, 1926), prace S. Krukowskiego (1939), Z. Podkowińskiej (1951), T. Żurowskiego (1954, 1960, 1961, 1962), Z. Krzaka (1961), J. Lecha (1971) i B. Balcera (1975).

¹⁴ Do tej kategorii narzędzi toporek kamienny (ryc. 37, 6) nie należy (s. 63)!

¹⁵ Por., aktualne i tu, krytyczne uwagi na temat literatury wykorzystanej przez T. Mirsaatowa („Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 25, 1977, s. 153).

Nowa książka N. N. Guriny jest szczególnie cenna dla badaczy neolitu i początków epoki brązu, a zwłaszcza dla wszystkich, którzy interesują się problematyką kopalnictwa krzemienia w tym okresie, zaś wyniki badań w Krasnym Siole można zaliczyć do najważniejszych osiągnięć powojennej archeologii radzieckiej.

Jan Gurba

D. and S. Whitehouse, *ARCHAEOLOGICAL ATLAS OF THE WORLD*, vol. *Thames and Hudson*, London 1975, 360 pp.

W serii „The World of Archaeology”, której głównym redaktorem jest Sir David Whitehouse, „Thames and Hudson” wydała właśnie pierwszy atlas archeologiczny świata. Jest to przede wszystkim zbiór szkiców i zdjęć z prac badawczych i gromi informacyjnym, zawiera też niektóre mapy i rysunki przedstawiające stan odkrywań, a także to, jak się one kształtują.

Opisane w nim są głównie: Bliska i daleka Azja, Grecja, Egipt, Ameryka i Australia. W tym ostatnim rozdziale, który jest najciekawszym, autorzy opisują najważniejsze odkrycia z ostatnich lat, w tym: w Australii, w Nowej Gwinei i w Ameryce Południowej. W tym ostatnim rozdziale, który jest najciekawszym, autorzy opisują najważniejsze odkrycia z ostatnich lat, w tym: w Australii, w Nowej Gwinei i w Ameryce Południowej.

Ważną rolę w tym atlasie odgrywa także przedstawienie, jakimi sposobami i technikami dokonano tych odkryć. W tym ostatnim rozdziale, który jest najciekawszym, autorzy opisują najważniejsze odkrycia z ostatnich lat, w tym: w Australii, w Nowej Gwinei i w Ameryce Południowej.